

अवधी भाषाका लोकगीतको अध्ययन

प्रेमप्रसाद तिवारी^१

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा रूपन्देही र कपिलवस्तु जिल्लामा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन गरिएको छ । यो लेख क्षेत्रीय अध्ययनसँग सम्बन्धित रहेको छ । यस लेखमा प्राथमिक तथा द्वितीयक स्रोतका सामग्रीको उपयोग गरिएको छ । यस लेखमा रूपन्देही जिल्लाका मायादेवी गाउँपालिका, कोटहीमाई गाउँपालिका, लुम्बिनी सांस्कृतिक नगरपालिका तथा कपिलवस्तु जिल्लाको तौलहवा नगरपालिकालाई भौगोलिक स्थानका रूपमा चयन गरी त्यहाँ प्रचलित अवधी लोकगीत सङ्कलन गरिएको छ । यस लेखमा अवधी भाषीले विभिन्न अवसरमा गाउने विविध लोकगीत सङ्कलन गरी तिनका मुख्य विशेषता निरूपण गरिएको छ । यिनै लोकगीतलाई यस लेखमा प्राथमिक स्रोतको सामग्रीका रूपमा लिइएको छ । यस लेखमा अवधी भाषिक समुदायमा विभिन्न पर्वसँग सम्बन्धित लोकगीत प्रचलित रहेका छन् भन्ने कुरा लेखमा देखाइएको छ । यस्तै अवधी भाषी समुदायमा पर्व गीत, कर्म गीत, संस्कार गीत, ऋतु गीत, जाति गीत आदि प्रचलित रहेका छन् भन्ने कुरा लेखमा उल्लेख गरिएको छ । अवधी भाषामा प्रचलित रहेका लोकगीतले नारीका पीडा, आर्थिक अभाव, मनोवैज्ञानिक समस्या जस्ता विषय उठान गर्दै समाज सुधारको चाहना व्यक्त गरेका गरेका छन् भन्ने विषय यस लेखमा आएको छ । लोकसमाजमा प्रचलित विभिन्न लोकगीतले अवधी समुदायमा बस्ने विभिन्न जातजातिको प्रतिनिधित्व गरेको छ भन्ने कुरा यस लेखमा देखाइएको छ ।

शब्दकुञ्जी : जातिगीत, पर्वगीत, लोकगीत, लोकनृत्य, लोकसाहित्य ।

विषयपरिचय

नेपालको पश्चिम तराईका नवलपरासी, कपिलवस्तु, रूपन्देही, बाँके, बर्दिया, कैलाली तथा कञ्चनपुर जिल्लाका केही भूभागमा अवधी भाषाका वक्ताको बसोबास छ । विशेष गरी लुम्बिनी प्रदेशका नवलपरासी, कपिलवस्तु, रूपन्देही, बाँके, बर्दिया, कैलाली तथा कञ्चनपुरमा अवधी भाषाका वक्ता र अवधी लोकगीत प्रचलित रहेको छ । नवाबहरूको शासन कालमा यस राज्यलाई अवधको संज्ञा दिइए पनि यसको प्राचीनता कोशल राज्यसँग जोडिएको सन्दर्भ पाइन्छ । अवधी भाषाको प्राचीन सम्बन्ध अर्धमागधी प्राकृतसँग गाँसिएको पाइन्छ । प्राचीन समयदेखि नै विशेष महत्त्व बोकेको अवधी लोकसाहित्यको परम्परा पनि समुन्नत रहेको छ । यहाँका अवधी भाषी वक्ताले महाशिवरात्रि, आइतवार, सोमवार, शुक्रवार, शनिवार, औँसी, पूर्णिमा तथा सङ्क्रान्ति, मनचिता

१. उपप्राध्यापक, बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, tiwari.prem828@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-4433-7501>

रानीको पूजा, एकादशी, इच्छा नवमी आदि पर्वमा लोकगीत गाउँछन् । अवधी भाषी समुदायमा पर्व गीत, कर्म गीत, संस्कार गीत, ऋतु गीत, जाति गीत आदि प्रचलित रहेका छन् । यी सबै गीतले त्यहाँको लोकजीवनलाई स्पष्ट पारेका छन् । त्यसैले अवधी भाषी समुदायमा केकस्ता लोकगीत प्रचलित रहेका छन् र तिनका मुख्य विशेषता केकस्ता रहेका छन् भन्ने प्राज्ञिक समस्यामा केन्द्रित रही लोकगीतको सङ्कलन र तिनका मुख्य विशेषता निरूपण गर्नु नै यस लेखको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययनविधि

प्रस्तुत लेखमा रूपन्देही जिल्लाका मायादेवी गाउँपालिका, कोटहीमाई गाउँपालिका, लुम्बिनी सांस्कृतिक नगरपालिका तथा कपिलवस्तु जिल्लाको तौलिहवा नगरपालिकामा प्रचलित अवधी लोकगीतका बारेमा अध्ययन गरिएको छ । यस लेखका लागि आवश्यक प्राथमिक स्रोतका सामग्री क्षेत्रीय अध्ययन विधिका माध्यमबाट गरिएको छ । यसका लागि रूपन्देही र कपिलवस्तु जिल्लाका गाउँपालिका र नगरपालिकालाई चयन गरिएको छ । अध्ययनका लागि अवधी भाषी बहुल तथा अवधी लोकगीत गाइने क्षेत्र छनोट गरिएको छ । अवधी लोकगीतका बारेमा जानकारी दिन सक्ने विभिन्न उमेर समूह, जाति, वर्ग, शिक्षा, गाउँ तथा सहर सबै क्षेत्र समेट्ने किसिमबाट सूचक चयन गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ र सङ्कलित सामग्रीको वैधता निर्धारणका लागि स्थानीय जानकार व्यक्तिको सहयोग लिइएको छ । यस अध्ययनमा सङ्कलित लोकगीतलाई नेपाली भाषामा अनुवाद गरी त्यसका प्रमुख विशेषता निरूपण गरिएको छ । लोकगीतको अध्ययनका लागि नेपाली लोकगीतको सिद्धान्त उपयोग गरिएको छ । गीतको सिद्धान्त निर्माणका क्रममा द्वितीयक स्रोतका सामग्री प्रयोग गरिएको छ र यस्ता सामग्री पुस्तकालयीय कार्यबाट सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक तथा द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएका सामग्रीको विश्लेषण गरी अर्थापन गरिएको छ ।

लोकगीतको परिचय

प्राचीन समयदेखि लोकजीवनमा गाउँदै आएका गीतलाई नै लोकगीत भनिन्छ । लोक र गीत दुईओटा शब्दको मिश्रणबाट बनेको लोकगीत शब्दले सर्वसाधारण जनताले गाउने गीत भन्ने अर्थ बुझाएको हुन्छ । नेपालीमा गीत पद्य साहित्यको एउटा प्रकार र गायनमा प्रयोग गरिने विधाका रूपमा विकसित भएको छ (रावल, १८ माघ २०७६) । लोकजीवनका स्वाभाविक अभिव्यक्ति लोकगीतमा भएको हुन्छ । लोकजीवनका दुःख, सुख, हाँसो, आँसु, हर्ष, वेदना, उत्साह, छटपटी आदि विषयले लोकगीतमा यथोचित स्थान पाएका हुन्छन् । लोकपरम्परामा प्रचलित भई लोकप्रिय बनेका गीत नै लोकगीत हुन् (अधिकारी र भट्टराई, २०६१, पृ. ८८७) । विभिन्न स्थान र अवसरमा आफ्नो संस्कृति र आवश्यकताअनुसार गाइने गीतलाई लोकगीत भनिन्छ (रावल, १८ माघ २०७६) । लोकगीतमा मानिसको जन्मदेखि मृत्युसम्म गरिने विभिन्न धर्म तथा कर्मसँग सम्बन्धित संस्कार पनि अभिव्यक्त भएको हुन्छ । लोकगीतमा वर्तमान समयमा देखिनेभन्दा प्राचीन समयदेखि नै प्रचलनका रूपमा एउटा पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण हुँदै आएका चालचलन प्रकट भएका हुन्छन् । लोकगीतमा लोकजीवनका उकाली ओराली, लोकपरिवेश, लोकमान्यता तथा लोकविश्वासले स्थान पाएका हुन्छन् (लामिछाने, २०७७, पृ. १२७) । अवधी समुदायमा वर्षभरि नै प्रायः चाडपर्व मनाइन्छन् । अवधी भाषी समुदायमा महाशिवरात्रि, आइतवार, सोमवार, शुक्रवार, शनिवार, औँसी, पूर्णिमा तथा सङ्क्रान्ति, मनचिता रानीको पूजा, एकादशी, इच्छा नवमी (कुर्मी, २०७०, पृ. ७९) आदि पर्व मनाइन्छन् । यी पर्वमा मानिसले कुनै न कुनै लोकगीत गाएका हुन्छन् ।

नेपालका विभिन्न क्षेत्रमा लोकगीत गाउने पुरानो प्रचलन रहेको छ। यहाँका भौगोलिक, सांस्कृतिक तथा जातीय विविधताका कारण लोकगीतमा विविधता पाइएको हो। हाम्रो देशमा ऋतुगीत, श्रमगीत, पर्वगीत, संस्कारगीत प्रचलित रहेका छन्। लोकगीतमा भाव वा विचारको प्रस्तुति रहेको हुन्छ। लोकगीत मौखिक श्रुतिपरम्पराबाट विकसित भएको हुन्छ। लोकगीत लयात्मक, गेय तथा अवैयक्तिक हुन्छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६३, पृ. ७४)। हाम्रा लोकगीतका मौलिक बाजा र मौलिक भाका रहेका छन्। हामी कुनै काम गर्दा पनि लोकगीतका भाकामा रमाइरहेका हुन्छौं। विभिन्न मेलापात, चाडपर्व, विवाह उत्सव आदिका क्षणमा गाइने गीत जातिअनुसार फरक रहेका छन्। नेपाली समाजमा कुनै न कुनै रूपमा लोकगीतले स्थान पाएको छ। अवधी भाषी समुदायमा प्रचलित रहेका विभिन्न लोकगीतको सङ्कलन र तिनका मुख्य विशेषता निरूपण गर्ने कार्य यस लेखमा गरिएको छ।

छलफल तथा परिणाम

अवधी भाषामा मूलतः संस्कार गीत, धार्मिक गीत, ऋतु गीत, जाति गीत, श्रम गीत, खेल गीत, शृङ्गार गीत आदि मुख्य प्रकार रहेका पाइन्छन्। विवाह गीत, कजरी एवम् साबनी गीत, बारहामासा गीत, चौमासा गीत, चैता गीत, देवीदेवता गीत, धार्मिक गीत, शुभ संस्कार तथा मङ्गलकामना गीत, अहिर जाति गीत, कहँर जाति गीत, बइठउनी गीत, बालगीत आदि लोकगीत अवधी भाषी समुदायमा प्रसिद्ध रहेका छन्। यी गीतलाई हेर्दा अवधी भाषामा लोकगीतको अत्यन्तै समुन्नत परम्परा रहेको पाइन्छ। यिनै गीतको सङ्कलन तथा तिनका विशेषता निरूपण गर्ने कार्यमा यो लेख केन्द्रित रहेको छ :

संस्कार गीत

मानिसका संस्कारमध्ये जन्म प्रारम्भिक वा पहिलो संस्कार हो। मानिसको जन्मसँग सम्बन्धित गीत सोहर हो। यसबाहेक पिपरी, छट्टी, पाल्ना, घुनघुना, बधाई, बघवा आदि गीत पनि प्रचलित रहेका छन्। छैटी मुस्टन, विवाह, व्रतबन्ध, गवना, मृत्यु संस्कार आदि मुख्य संस्कारका रूपमा प्रचलित छन् र यिनै संस्कारसँग सम्बन्धित गीत गाउने प्रचलन अवधी भाषीमा रहेको पाइन्छ। यस्ता संस्कारमा देवी गीत र भजन पनि गाइन्छन्। यिनै संस्कारमध्ये जन्म संस्कारसँग सम्बन्धित गीतको उदाहरण यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

पुत्रपत्री जन्म गीत सोहर, उलारा

भोरही मे उट्टी बहुरिया तो सरजु नहावै ली हो,
रामा अंचरामे विहे तिल चौरी ता सरजुका मनावै ली हो।
गोदिया न एक्कौ बालकवा महल सुना लागै हो,
रामा सासु ननदिया ताना मारै कहै हमै बाभिन हो।
ईश्वर तौ सुये दाहिन दयाल गरभ से तिरिया मातै हो,
रामा खाना औ पिना नाही भावै तौ मन हाबडावै हो।

लागा है आठवा महिना तौ गोड घहरावै हो,
 रामा रहिया है चलना मुहाल सुतन निक लागै हो ।
 बिते है नववा महिनवा तौ दसवा जब लागै हो,
 रामा होलिरवा महलियामा जन्मे साखिन गावै सोहर हो । (छविलाल चौधरीबाट प्राप्त)

अवधी भाषामा प्रचलित यस गीतको भावानुवाद नेपाली भाषामा निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

बिहानै उठी बुहारी त सरजुमा नुहाउँछे रे
 रामा ! आँचलमा तिल आदि राखी सरजुलाई मनाउँछे रे
 काखमा एउटा पनि बालक नभई महल शून्य लाग्छ रे
 रामा ! सासू नन्द छेड हान्दै मलाई बाँझी भन्छन् रे
 ईश्वरको दयास्वरूप गर्भले स्त्री मातिन् रे
 रामा ! खानपिन नरुची मन हड्बढाउन थाल्यो रे
 लागेको छ आठौँ महिना त खुट्टा दुख्न थाल्यो रे
 रामा ! बाटो हिँड्न गाह्रो सुत्न राम्रो लाग्न थाल्यो रे
 बितेको छ नौ महिना त दस महिना लाग्न थाल्यो रे
 रामा ! बच्चा महलमा जन्म्यो सँगिनीहरू गाउन थाले सोहर

उपर्युक्त गीतांशले बुहारी एकाबिहानै उठी नदीमा नुहाएर भगवान्को प्रार्थना गरेको प्रसङ्ग बुझाएको छ । यहाँ आफू सन्तानहीन भएकाले सासू र नन्दले होच्याइरहेको, सन्तानबिनाको जीवन राम्रो नभएको जस्ता कुरासहित सन्तानप्राप्तिका निमित्त भगवान् रामसँग विन्ती गरिरहेको विषय आएको छ । यस्तै विन्तीको परिणामस्वरूप ऊ गर्भवती भई निश्चित समयवधिपश्चात् सन्तान जन्माई आमा बनेको विषय पनि आएको छ । सन्तान प्राप्त भएपछि घरमा खुसियाली मनाइएको कुरा गीतबाट अभिव्यक्त भएको छ । माथिको गीतमा हाम्रो समाजमा सन्तानहीनप्रति गरिने व्यवहारलाई स्पष्ट पारिएको छ । यस गीतमा समाजको मनोविज्ञान पनि प्रस्तुत भएको पाइन्छ ।

विवाह गीत

मानवीय जीवनका महत्त्वपूर्ण संस्कारमध्ये विवाहलाई लिने गरिन्छ । विवाहले प्रायः सबै धर्म तथा समुदायमा उत्साह भाव सञ्चार गरेको हुन्छ । अवधी समुदायमा विवाह संस्कारको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । विवाह संस्कारका क्रममा गाइने गीतलाई यहाँ उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

राति हो बदरवा गरजै
 सइया कै बगलवा दिल्ली लहाउर

हमरा, जहानाबाद हो, बदरवा गरजै
 सइयाका बँगला चुअन लागै
 हमरौ तडाकै बाँस हो, बदरवा गरजै
 भउय पपिहरा पिया पिया रटिकै
 बारे बलम परदेश निसरी गै
 न गयउँ साथ न पठयाँउ जिसरा पिया पिया रटिकै
 पिया कै बोल पपिहरा बोले,
 अस मन होय कि तजि देउँ जियरा । (प्रजापति चौधरीबाट प्राप्त)

माथिको अवधी भाषामा प्रचलित रहेको विवाह गीतको भावानुवाद नेपाली भाषामा निम्नानुसार गरिएको छ :

राति बादल गर्जन लाग्यो
 श्रीमान्को छेउमा दिल्ली परदेश
 मेरो घर जहानावाद बादल गर्जन लाग्यो
 श्रीमान्को घर चुहन लाग्यो
 मेरो सामान्य घर, बादल गर्जन लाग्यो
 पपिहरा श्रीमान् श्रीमान् भनिरह्यो
 मेरा श्रीमान् परदेश गएछन्
 साथ पनि जान सकिएन खबर पनि पठाउन सकिएन श्रीमान् श्रीमान् भनेर
 श्रीमान्को बोली पपिहराले बोल्छ
 यस्तो मन हुन थाल्यो कि प्राण नै त्यागिदिऊँ ।

उपर्युक्त गीतांशले नवविवाहिता युवती एकलै घरमा भएको, पति धनार्जनका निमित्त बिदेसिएको, युवतीलाई पतिबिनाको एकलो जीवन बिताउन गाह्रो भइरहेको, गड्याङ्गुडुङ्ग आवाजका साथ पानी परिरहेको, घरको अवस्था ठिक नहुँदा पानी घरभित्रै चुहिरहेकाले भन्नु समस्या थपिएको, पतिबिना बाँच्न गाह्रो भइरहेको जस्ता विषयवस्तुलाई श्रोतासमक्ष सम्प्रेषण गर्न खोजेको छ । यस गीतमा नेपाली समाजको वास्तविकता प्रतिविम्बित भएको छ । घरको आर्थिक गर्जो टार्नका लागि विदेश जानुपर्ने अवस्था एकातिर आएको छ भने अर्कातिर भर्खरै विवाह भएको पति विदेश हुँदा एउटी नारीले भोग्नुपरेका समस्याको प्रस्तुति पनि दिइएकाले गीतमा सामाजिक तथा मनोवैज्ञानिक समस्या अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । चुहिने घरमा एकलो जीवन बिताउन बाध्य भएकी नायिकाले पति बिदेसिएका कारण घर तथा मनका समस्या समाधान गर्दै जीवन चलाउनुपरेको सत्य गीतको मुख्य विषयका रूपमा अभिव्यक्त भएको छ ।

अवधी भाषामा प्रचलित लोकगीतमा विवाह संस्कारका विविध पक्ष उद्घाटन गर्ने विभिन्न गीत प्रचलित रहेका छन् । यस्ता गीतमा वर र वधूसम्बन्धी सुकुमार भावना मुछिएका गीतका साथै जन्ती पर्सने वेलाको उद्गार; जग्गेको परिक्रमा, कन्यादान हुँदाका भाव सारै मनोरम देखिन्छन् । विवाहपछिका घटनामा गाइने बिदाइ गीत कारुणिक हुन्छन् । नेपाली समाजमा महिलाले गाउँदै आएको रत्यौली गीतको देखासिकी गर्दै अवधी भाषी महिलाहरूले पनि रत्यौली पाराको गीत पनि गाउन थालेका छन्, जस्तै :

जब बनरिनिया मुडिया दे मिचे, तब बनरारे खोजन लगे थकरी ।

जब बनरिनिया मुडिया जे थकरे, तब बनरारे खोजन लगे तेलवा ।

जब बनरिनिया तेलवा लगावे, तब बनरारे खोजन लगे रेजवा ।

जब बनरिनिया मुडिया जे रेजे, तब बनरारे खोजन लगे सेन्दुरा ।

जब बनरिनिया सेन्दुरा लगावे, तब बनरारे खोजन लगे टिकुली ।

जब बनरिनिया टिकुली जे पैरे, तब बनरारे खोजन लगे सुरुमा । (पार्वती कुर्मीबाट प्राप्त)

माथिको अवधी भाषामा संरचित विवाहको लोकगीतलाई नेपाली भाषामा भावानुवाद गरी निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

जब बाँदनीले टाउको मिच्च लागी, तब बाँदरले खोज्न बाल्यो थकरी ।

जब बाँदनीले टाउको थकर्न थाली, तब बाँदरले खोज्न थाल्यो तेल ।

जब बाँदनीले तेल लगाउन थाली, तब बाँदरले खोज्न थाल्यो काँइयो ।

जब बाँदनीले कपाल कोर्न लागी, तब बाँदरले सिन्दूर खोज्न थाल्यो ।

जब बाँदनीले सिन्दूर लगाउन थाली, तब बाँदरले खोज्न थाल्यो बिन्दी ।

जब बाँदनीले बिन्दी लगाउन थाली, तब बाँदरले खोज्न थाल्यो सुरमा ।

उपर्युक्त गीतांशले पतिलाई बाँदर र पत्नीलाई बाँदनीका रूपमा प्रस्तुत गर्दै दाम्पत्य जीवनमा आबद्ध लोभे मान्छे र आइमाई अर्थात् पति र पत्नी आपसमा मिली सुखद जीवनयापन गरिरहेको, पत्नीले शृङ्गार गर्दाका अवस्थामा पतिले एकेक शृङ्गार प्रशाधनका वस्तुहरूको व्यवस्थापन गरिरहेको जस्ता विषयवस्तुका माध्यमबाट हिन्दु परम्पराअनुसार महिला सजिएको र त्यसको सज्ने कार्यमा पुरुषले सघाएको सुखद क्षणको अनुभूतिलाई श्रोतासमक्ष सम्प्रेषण गर्न खोजेको छ । यस गीतमा पतिपत्नीको जीवन रोमाञ्चक किसिमबाट अगाडि बढ्ने हाम्रो सामाजिक प्रचलनलाई देखाइएको छ । यस गीतमा नेपाली युवायुवतीलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । यसमा भर्खरै विवाह भएका नव वरवधूका क्रियाकलापको वर्णन गरिएको छ । त्यस्तै विवाहपश्चात् दुलहीका आफन्तहरू दुलहाको घरमा खानपिनका लागि जाँदा अश्लील खालका रत्यौली गीतहरू पनि गाउने गर्छन् । रत्यौली गीत गाएर दुलाहादुलहीका यौनिक क्रियाकलापलाई सङ्केत गर्ने पुरानो चलन पनि यहाँ प्रतिबिम्बित भएको छ । यस्ता गीत विवाह गर्ने वेलामा गाइन्छन् :

थर थर कपिला थरिया के बारी
 उपरा कपिला भगवान्
 माण्डपमे कपिला बेटिक दादा
 अब मइलु बिहल बेटी हमार (सत्यानन्द बरई)

माथिको अवधी भाषमा प्रचलित रहेको गीतको मुख्य भावमा कुनै आघात नपर्ने किसिमबाटै भावानुवाद गरी निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

थरथर काम्न लाग्यो थालीको छेउ
 माथि काम्न लागे भगवान्
 मण्डपमा काम्न लागे छोरीका बाबु
 अब मैले बिहे गरे छोरीको मेरी

उपर्युक्त गीतांशले वैवाहिक कार्यकलापका समयमा युवतीका अभिभावकको अनुभूतिलाई प्रस्ट्याउने काम गरेको छ । छोरीको बिदाइ निकै कष्टकर हुने भएकाले तत्क्षणमा देखिएका दुलहीका बुबाका विभिन्न कायिक क्रियाको प्रस्तुति गीतमा दिइएको छ ।

ऋतु गीत

मानवीय जीवनमा ऋतुचक्रको परिवर्तनले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । लोकगीतको सृजनामा ऋतुचक्रको परिवर्तन सधैं उद्दीपकका रूपमा रहेको पाइन्छ । ऋतुचक्रको परिवर्तनले मानव मनलाई उद्दीप्त बनाउने भएकाले लोकगीतमा ऋतुगत प्रभावको भूमिका रहन्छ । अवधी भाषी समुदायमा पनि ऋतुगत लोकगीत सम्पादनको लामो शृङ्खला रहेको छ । ऋतु गीतमा ऋतुचक्रसँग जोडिएका लोकगीत पर्छन् र त्यस्ता गीतले ऋतु विशेषका महत्त्व पनि प्रकाश पारेका हुन्छन् :

चैता गीत

चैत महिनामा गाइने भएकाले यस गीतलाई चैता भनेर चिनिन्छ । यो गीत होली पूर्णिमादेखि नै गाउने गरिन्छ । वसन्त ऋतुको पूर्वसन्ध्यामा गाइने भएकाले यस गीतलाई वसन्तकालीन गीत पनि भन्ने गरेको पाइन्छ । यस्ता गीतहरूको प्रचलन अवधी समुदायमा व्यापक रूपमा रहँदै आएको छ । चैता गीतको उदाहरणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

महुआ चुवै रस गगरिया हो रामा चइतकी रतियाँ
 गम गम गमकै निबिया कै फुलवा
 अमवा की डाँरी लागै टिकोरवा, हो रामा चइकी रतियाँ
 हमरे मना के केहु न जानै
 कि जाने जिपरा कि रे पपिहरा पिया पिया रटी कै । (बलराम कुर्मीबाट प्राप्त)

चैता गीतको मुख्य भावमा आघात नपर्ने किसिमको नेपाली भाषाको भावानुवाद निम्नानुसार रहेको छ :

महुवा चुह्न लाग्यो रस गाग्रीमा हे राम ! चैतका रातमा
 मगमग बास्ना आउन लाग्यो निमको फूलको
 आँपको हाँगामा फलन लाग्यो टिकोरा, हे राम ! चैतको रातमा
 मेरो मनलाई कसैले बुझ्न सकेन
 कि थाहा पायो जिपरा कि पिपहरा श्रीमान् श्रीमान् रटेर ।

उपर्युक्त गीतांशले वसन्तकालीन समयमा महुआको फल चहिरहेको, निमको फूलले वातावरणलाई सुगन्धित तुल्याइरहेको, आँप फलेको, युवती पतिबिनाको जीवन बिताउन बाध्य भएकाले दुःखी भएको र उसको मनको अनुभूति कसैले बोध गर्न नसकेको विषयवस्तु श्रोतासमक्ष सम्प्रेषण गर्न खोजेको छ । वसन्त ऋतुमा प्रेमीप्रेमिकाले एकअर्काको सान्निध्यको चाहना राख्ने विषय माथिको गीतमा अभिव्यक्त भएको छ ।

भितरे बइठी गोहरावै भइया, अँचरामा पोछै, आँसु
 मोरी बेटी आजु चलीहै परदेशवा कोखिया भई मोरी सुनी
 सभवा बइठी के रोवै बाबा, पटकेमा पोछै आँसु
 आजु मोरी बेटी चलीहै ससुररियाँ, भवन भये मोरा सुन
 बैठक बइठी के रोवै बिरना पगडीमा पोछै आँसु
 आजु मोरी बहिनी चली परदेशवाँ, परिया भई मोरी सुनी
 गइया जे हुँकरति आवै अपने बछउवाँका संभा बेरिया
 अरे भइया ने हुडकै धेरियावा कुलेउवा की जुनिया
 मोरी बछियाका के बान्हिस् दुसरे के खुँटवा
 अरे आजु अब के हो निहरिहै, मोरी बउहिया के मुँहवा । (हरिराम यादवबाट प्राप्त)

अवधी भाषी समुदायमा प्रचलित माथिको लोकगीतलाई नेपाली भाषामा निम्न ढाँचामा भावानुवाद गरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

भिन्न बसी बोलाउन लागे दाजुले, आँचलमा पुछ्न लागे आँसु
 मेरी छोरी आज जान्छिन् परदेश काख हुन्छ मेरो शून्य
 बसेर रुन्छन् बुबा, रुमालमा पुछ्छन् आँसु
 आज मेरी छोरी जान्छिन् ससुराली, घर हुन्छ मेरो शून्य

बैठकमा बसेर रुन्छन् भाइ, पगरीमा पुच्छन् आँसु
 आज मेरी दिदी जान्छिन् परदेश, घर हुन्छ मेरो शून्य
 गाईले दुःख मान्न लागिन् आफ्नो बाछोलाई हेरी साँभक्तिर
 अरे भाइले चिन्ता गर्न लाग्यो साँभको बेलामा
 मेरी बाछीलाई कसले बाँध्यो अर्काको किलामा
 अरे आज कसले हेरिरहन्छ, मेरी बुहारीको मुख

उपर्युक्त गीतांशले वैवाहिक कार्यक्रम सम्पन्न भई छोरीलाई बिदाइ गर्दाको अवस्थामा आमाबुबा, काकाकाकी, दाइभाइ, बुहारी आदि सबै बिलौना गरिरहेको तथा अबका दिनमा छोरीको सदैव अभाव खट्किरहने छ भन्ने जस्ता विषयवस्तुलाई श्रोतासमक्ष सम्प्रेषण गर्न खोजेको छ । छोरी बिदाइका क्रममा माइती पक्षले भोग्नुपरेको पीडाको अभिव्यक्ति यस गीतमा दिइएको छ ।

धार्मिक गीत

अवधी भाषी समुदायमा रहेका हिन्दु तथा मुस्लिम धर्मावलम्बीले आआफ्नो धर्मअनुसार धार्मिक गीतहरू पनि गाउने गर्छन् । हिन्दुले हिन्दु धर्मका गीत गाउँछन् भने मुसलमानले इस्लाम धर्मका गीत गाएको पाइन्छ । चाडपर्व, पूजा, व्रतमा पनि आआफ्ना धर्मअनुसारका धार्मिक गीत गाउने चलन अवधी समुदायमा रहेको पाइन्छ । देवीदेवता मानवीय जीवनका आस्थाका केन्द्र हुन् । धर्ममा कुनै इष्ट देवदेवीप्रति आस्था रहन्छ । यही आस्थाको अभिव्यक्ति गीतहरूका माध्यमबाट पनि गरिएको पाइन्छ । तलको उदाहरणका माध्यमबाट आराधनासम्बन्धी गीतलाई स्पष्ट पारिएको छ :

भादौ के अँधेरी रात काली घेरे है बदरिया
 कृष्णाजी कै जन्म भवा मथुरा नगरिया ॥
 कृष्णाजी कै जन्म भवा सोइ गै पहेरे दरबजवा
 कोठवा अजोर होइगवा हटिगवा अँधेरवा
 हत्कडी खुली गै खुली गवा केवरिया ॥
 कृष्णा कै जन्म भवा मथुरा नगरिया
 भादौ कै अँधेरी रात बरसत बदरा
 शेषनाग डाह किहिस कृष्णाजीकै उपरा
 बासुदेवका दिहिन जमुना जी डगरिया ।
 कृष्णाजी कै जन्म भवा मथुरा नगरिया

यशोदा के महलिया वासुदेव जाई
 कृष्णका सोवाय दिना कन्याका उठाई
 भुर भुर भुर बहै रे बयरिया
 मचकै धन बंसरिया हो रामा, चाइतकी रतियाँ
 आँगना मे सोवै साँवरी गोरिया
 पिया खरिहनबाँ की ओरिया हो रामा, चइतकी रतियाँ
 जब खरिहनवाँमा उडाय चदरवा
 आँगना मे उडय चुनरिया हो रामा, चइतकी रतियाँ
 बाजै जंजरिया खुलबै केवडिया
 तनी एक खोली दुअरिया हो रामा, चइतकी रतियाँ
 चुनरी चदरवा मे मिलन कराइ
 छतिया से छतिया लगावो हो रामा, चइतकी रतियाँ । (साधुराम यादवबाट प्राप्त)

माथिको अवधी भाषाको धार्मिक लोकगीतलाई निम्नानुसार नेपाली भाषामा भावानुवाद गर्न सकिन्छ :

भदौको अँध्यारो रातमा कालो घेच्यो बादल
 कृष्णजीको जन्म भयो मथुरा नगर ॥
 कृष्णजीको जन्म भयो, सुते सबै पहेरेदार ढोकामा
 कोठा उज्यालो भयो हट्यो अँध्यारो
 हत्कडी खुल्यो खुल्यो ढोका ॥
 कृष्णको जन्म भयो मथुरा नगर
 भदौको अँध्यारो रातमा बर्सन थाल्यो बादल
 शेषनागले ईर्ष्या गर्न थाल्यो कृष्णजी माथि
 वासुदेवलाई दिन थालिन् जमुनाजी डगर
 कृष्णजीको जन्म भयो मथुरा नगर
 यशोदाको महलमा वासुदेव गई कृष्णलाई सुताए कन्यालाई ब्युँभाई
 सरसर बहन लाग्यो वायु

मच्छन लाग्यो धन बसरिया राम, चैतको रात
 आँगनमा सुत्न लागिन् साँवली पत्नी
 श्रीमान् खलिहानतिर हरे राम ! चैतको रात
 जब खलिहानमा उड्न लाग्यो चादर
 आँगनमा उड्न लाग्यो सारी हे राम । चैतको रात
 बज्ज थाल्यो जन्जिर खुलोस् ढोका
 अलिकति खुलोस् ढोका हरे राम ! चैतको रात
 सारी र चादरमा मिलन गराउनुहोस्,
 छातीसित छातीको स्पर्श गराऊ हे राम ! चैतको रात ।

उपर्युक्त गीतांशले कृष्णलीलासँग सम्बद्ध हिन्दुहरूका अराध्यदेव कृष्णको जन्म र उनको जन्म हुँदाको अवस्थाको विषम परिस्थिति, वासुदेवले बालक कृष्णलाई मथुरा पुऱ्याएको तथा उक्त समयमा घटित घटनालाई श्रोतासमक्ष पुऱ्याउन खोजेको कुरालाई प्रस्ट्याउने काम गरेको छ ।

जातजातिलाई विषय बनाएर गाइने गीत

नेपाल विभिन्न भाषा, धर्म तथा संस्कृतिको साभ्ना फूलबारी हो । विविधतामा एकता नै नेपालको पहिचान हो । अवधी भाषाको प्रयोग पनि विभिन्न जातजातिले गर्ने भएकाले यस भाषामा विभिन्न जातजातिका आआफ्नै प्रकारका गीतरू प्रचलित रहेका छन् । मूलतः कुनै जाति विशेषसँग गीतको सम्बन्ध पाइए पनि सबै अवधी भाषी समुदायमा यस्ता गीत प्रचलनमा रहेका छन् । कुनै जातिसँग जोडिएका लोकगीतको उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

अहिर जातिमा प्रचलित गीत

अहिर (यादव) जातिमा प्रसिद्ध रहेको गीतलाई अहिर जाति गीत भनिन्छ । अहिर जातिले माङ्गलिक अवसर तथा परिश्रम गर्दा यो गीत गाएर आफ्नो आन्तरिक भावनालाई लयात्मक तथा रागात्मक किसिमबाट अभिव्यक्त गर्छन् । विरहसँग सम्बन्धित विषय भएकाले यस गीतलाई विरह वा बिरहा पनि भनिएको पाइन्छ :

राम कै बगिया सीता कै फूलबारी
 लछिमन देवरा बइठी रखवारी
 फरि गये नेबुवा लट्की गई डारी
 तोरि तोरि नेबुवा पठावैं ससुरारी
 वही नेबुवा कै बनै तरकारी । (कमली यादवबाट प्राप्त)

माथिको अहिर जातिले गाउने गरेको लोकगीतको भावानुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

रामको बगैँचा सीताको फूलबारी
 लक्ष्मण देवर बस्छन् रखवारी
 फली गयो निबु नुघ्यो डारी
 टिपी टिपी निबु पठाउँछन् ससुराली
 त्यसै निबुको बन्न थाल्यो तरकारी ।

उपर्युक्त गीतांशले दाम्पत्य जीवनमा आबद्ध पतिपत्नीको सुखद दाम्पत्य जीवनको अनुभूतिलाई श्रोतासमक्ष पुऱ्याउन खोजेको कुरालाई प्रस्ट्याउने काम गरेको छ । पारिवारिक जीवनमा पाइने सुखद अनुभूतिको प्रस्तुति यस गीतमा गरिएको छ ।

कहाँर जातिमा प्रचलित गीत

अवधी भाषी समुदायका विभिन्न जातिमा प्रचलित रहे पनि विशेष गरेर कहाँर जातिमा प्रचलित रहेको गीतलाई कहाँर गीत भनिन्छ । अरु जातिले पनि गाउने भए पनि अवधी भाषी समुदायमा यस गीतलाई कहाँर जाति गीतका रूपमा लिइन्छ :

लम्मी धोती कै पहिरइया गली चलावै तीर
 यिनकै आस जनी किहउ मोर गइया यिहै भगइया वीर
 नन्दरानी सोवत रही खुला न नजरिया ।
 कृष्ण जी कै जन्म भवा मथुरा नगरिया
 वासुदेव लउटी गये बन्द भवा केवरिया
 पहेरेदार जागी गये लगा हत्कडिया
 जाइकै जनावै लागे कंशका खबरिया ॥
 कृष्ण जी कै जन्म भवा मथुरा नगरिया
 कंश लइकै कन्याका पटकै एक वाणी
 गोपाल तोहरा काल खेलै गोकुल नगरिया ॥
 कृष्ण जी कै जन्म भवा मथुरा नगरिया । (नरेश कहाँरबाट प्राप्त)
 माथिको गीतको नेपाली भावानुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

लामो धोती लगाउनेवाला चलाउँछन् तीर
 यिनको विश्वास यदि गन्यौ त मेरो गाईलाई यिनैले गायब गर्छन् वीर
 नन्दरानी सुत्दै थिइन् खुल्ल सकेन नजर (आँखा)
 कृष्णजीको जन्म भयो मथुरा नगर
 वासुदेव फर्किसके बन्द भयो ढोका
 पहेरेदार ब्युँभिसके लाग्यो हत्कडी
 गई सुनाउन लागे कंशलाई खबर ॥
 कृष्णजीको जन्म भयो मथुरा नगर
 कंशले लिएर कन्यालाई पट्कन थाल्यो, एक वाणी
 गोपाल, तिम्रो काल खेल्दै छ गोकुल नगर ॥
 कृष्णजीको जन्म भयो मथुरा नगर

उपर्युक्त गीतांशले कृष्णलीलासँग सम्बद्ध हिन्दुका अराध्यदेव कृष्णको जन्म र उनको जन्म हुँदाको अवस्थाको विषम परिस्थिति, वासुदेवले बालक कृष्णलाई मथुरा पुऱ्याएको तथा उक्त समयमा घटित घटनालाई श्रोतासमक्ष पुऱ्याउन खोजेको कुरालाई प्रस्ट्याउने काम गरेको छ ।

बड्ठाउनी (रोपनी) गीत

असारलाई किसानले महोत्सवका रूपमा लिने गर्छन् । रोपाइँका वेलामा तराईमा मात्र नभई देशका विभिन्न स्थानमा असार गीत गाउने नेपालीको संस्कार नै बनेको पाइन्छ । यही रोपाइँसँग सम्बन्धित गीतलाई बड्ठाउनी भनिन्छ । अवधी भाषी समुदायमा बड्ठाउनी गीत प्रचलित रहेको पाइन्छ । तलको उदाहरणबाट गीतलाई स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

मोरा पिछवरवा पिपर सरसोइया हो जाय
 रामा उडि उडि चुनत हिं चिरइया हो जाय
 रामा भितरा से निकरी हिं भउजी हो जाय
 रामा चुनत चिरइया उडावै हो जाय
 कउने ननदी तु बोली ताजा माख हो जाय
 रामा तोहरो बलम परदेशवा हो जाय
 बरहे बरिसवा पय वय हरि लउरे हो जाय

रामा डबरेमे ताने हयँ तमोवा हो जाय
 भइया लइकय दौरी हीं चनन पिढिया हो जाय
 रामा बहिनी गंगाजल जुड पनिया हो जाय
 भइया हम देखेन बहिनिया हम देखेन हो जाय
 रामा रनियवा नजरिया नाही देखेन हो जाय
 तोहरी रनियवा भइया गरभी गुमरिया हो जाय
 भइया सोवयँ रंगी महलिया हो जाय । (चम्पावती चौधरीबाट प्राप्त)

माथिको अवधी भाषामा प्रचलित गीतको नेपाली भावानुवाद निम्नानुसार गर्न सकिन्छ :

मेरो पछाडि पिपर तोरी भइजाओस्,
 राम ! उडी उडी चुनोस् त चरा भइजाओस्
 राम ! भित्रबाट निस्की भाउजू भइजाओस्
 राम ! टिपिरहेको चरा धपाउने भइजाओस्
 कुनै नन्द बोल्दा दुःख भइजाओस्
 राम ! तिम्रो श्रीमान् परदेश भइजाओस्
 बाह्र वर्षपछि जवान हरि लउरे भइजाओस्
 राम ! डाबरमा ठड्याएछन् पाल भइजाओस्
 दाजु बच्चाहरू दौडेर चनन पिका भइजाओस्
 राम ! बहिनी गङ्गाजल चिसो पानी भइजाओस्
 दाजु मैले देखेँ बहिनी भइजाओस्
 राम ! रानीको नजर नहेर्ने भइजाओस्
 तिम्री रानी दाजु भ्रमन्डी भइजाओस्
 दाजु सुत्छन् रङ्गी महल भइजाओस्

उपर्युक्त गीतांशले धान रोपाइँका वेलामा थकाइ घटाउने, कामलाई सहज बनाउने तथा मनोरञ्जन प्रदान गर्ने अभीष्टका साथ गीत गाइने गरिएको कुरालाई प्रस्ट्याउने काम गरेको छ । मानिसलाई काम गर्दा थकाइ लाग्ने र थकाइबिना नै काम गर्नका लागि विभिन्न गीत गाउने प्रचलनकै निरन्तरताका रूपमा माथिको गीत आएको छ ।

वर्षा नभएर खडेरी परी कृषकको मन आत्तिन थालेपछि इन्द्र महाराजलाई खुसी पारेर पानी पार्नका लागि इन्द्रको पूजा गर्छन् । गुडूँठा, पिठो, घिउ, चिनी, धूप, बत्ती, तिल आदि सरजाम जुटाएर यज्ञ मण्डप तयार पारिन्छ, बाजा बज्ज थाल्छ र गीत गाउन थाल्छन्, जस्तै :

बरसहू बरसहू इनर देवता
 पानीबिनु परलब अकाल हो राम
 धोबियाके नाहमे पिरुवा भर पानी
 बामना कके असनान हो राम ।
 अँठइके चिउरा, गदहीके दही
 बामन करे जेवनार हो राम ।
 बरसहू-बरसहू इनरदेवता
 पानीबिनु परलब अकाल हो राम । (बुधेश यादव)

माथिको अवधी भाषामा रहेको गीतलाई निम्नानुसार नेपाली भाषामा भावानुवाद गरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

बर्स बर्स इन्द्र देवता
 पानीबिना परेछ अकाल हे राम !
 धोबीको नाहमा पिरुवाभरि पानी
 वामनले गरेर नुहाइधुवाइ हे राम !
 अँठइको चिउरा, गधाको दही
 वामनले गर्छ भोजन हे राम !
 बर्स बर्स इन्द्र देवता पानीबिना परेछ अकाल (खडेरी) हे राम !

उपर्युक्त गीतांशले खडेरी पर्दाका अवस्थामा पानी पारी सर्वसाधारणको जीवन पद्धतिलाई सहज तुल्याउने तथा धानखेतीमा देखिएको समस्यालाई समाधान गर्ने मनोकामनाका साथ इन्द्रदेवतासँग प्रार्थना र विन्ती गरेको कुरालाई प्रस्ट्याउने काम गरेको छ । यो गीत वर्षा नभएका खण्डमा पहाडतिरका लोकगीतमा महादेवलाई पुकारी 'हरहर महादेउ, पानी देऊ देऊ' भनी पानी माग्ने गीतसँग नजिक रहेको छ ।

नकटा गीत

नकटा अवधी समुदायमा प्रचलित प्रसिद्ध गीत हो । यस गीतले व्यापक विषयवस्तुको सेरोफेरो समेटेको भेटिन्छ । अवधी समुदायमा सामान्यतया नृत्य अनि वाद्यका साथ महिला वा पुरुषद्वारा प्रस्तुत गरिने गीतलाई नकटा गीत

भनिन्छ । धान रोपाइँ, बिउ उखेल्ने, कुनै विशेष कार्यक्रममा मनोरञ्जन लिनका लागि नकटा गीत गाइन्छ । यस्ता गीतका माध्यमबाट नारीका आन्तरिक विरह, वेदना तथा मनोकाङ्क्षा अभिव्यक्त गरिएको पाइन्छ ।

भुसा बिकाय भुलनी लायी देव बालम
 भुसा बिकइहै तो बयल का खइहैं
 अरे बयले बिकाय भुलनी लाय देव बालम
 बयले बिकइहै तो खेती कैसे होइहैं
 अरे खेती बिकाय भुलनी लाय देव बालम
 खेती बिकइहैं तो जीवन कइसै चलिहै
 अरे तुहँ बिकाय भुलनी लाय देव बालम
 भुसा बिकाय भुलनी लायी देव बालम । (महेन्द्र केवटबाट प्राप्त)

माथिको नकटा गीतको नेपाली भावानुवादलाई तलको संरचनाबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

भुस बेची भुलनी ल्याउनुहोला श्रीमान्
 भुस बेचियो भने गोरुले के खान्छन् ?
 अरे गुरु बेची भुलनी ल्याउनुहोला श्रीमान्
 गोरु बेचियो भने खेती कसरी हुन्छ ?
 अरे खेत बेची भुलनी ल्याउनुहोला श्रीमान्
 खेत बेचियो भने जीवन कसरी चल्छ ?
 अरे आफैँलाई बेची भुलनी ल्याउनुहोला श्रीमान्
 भुस बेची भुलनी ल्याउनुहोला श्रीमान् ।

समस्यापूर्तिको शैलीमा संरचित प्रस्तुत गीतले पत्नी आफ्नो शृङ्गारका साधन किन्नका निमित्त पतिसित आग्रह गरेको, पति गरिबीका कारण अप्रत्यक्ष शैलीमा उक्त वस्तु किन्न नसक्ने कुरा बोध गराउन खोजेको तथा पत्नीले क्रमशः भुस, गोरु, जग्गा र स्वयम् (पति) लाई बेची गहना किन्नाका निमित्त आग्रह गर्दा भुस गोरुका निमित्त, गोरु खेतका निमित्त र खेत जीवनका निमित्त आवश्यक रहेकाले उपर्युक्त वस्तु बेचन नसकिने विषयवस्तु समेटिएको सन्देशप्रद कुरालाई पाठकसमक्ष पुऱ्याउन खोजेको छ ।

बालगीत

बालगीत बच्चालाई निदाउन प्रेरित गर्नका लागि गाइन्छ । यस्ता बालगीत बालकलाई फकाउन फुलाउन तथा खान प्रेरित गर्नका लागि प्रयोग गरिन्छ । अवधी भाषामा प्रचलित बालगीतको नमुना यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

हुलुर गुलुर गुल पाकत हय
 भइया कय चिरई नाचत हय
 आव रे चिरइया बस लोले से
 तहीं का भुजी तेलेसे
 हथवा गोडवा बिलरिया खाय
 मन भनिकाउ फुल बहिनियाका रोवाई
 मोर भइया मोर भइया हिरा कली
 भइया कय दुलहिन ज्वइ ही खडी
 अस मन होय कि मारय छडी । (हरिश यादवबाट प्राप्त)

माथिको अवधी भाषामा प्रचलित गीतलाई नेपाली भाषामा निम्नानुसार भावानुवाद गरी नेपाली भाषामा निम्नानुसार गरिएको छ :

हुलुरगुलुर गुल पाकन थाल्यो
 दाजुको चरा नाचन थाल्यो
 आऊ रे बस लोलेबाट
 तँलाई भुट्टै तेलसित
 हातखुट्टा बिरालोले खाओस्
 मन खुसी बनाई फूल बहिनीलाई रुवाई
 मेरा दाजु मेरा दाजु हीरा कली
 दाजुकी पत्नी ढोकामा उभी
 यस्तो मन हुन थाल्यो कि मारुँ छडी ।

उपर्युक्त गीतांशले मूलतः साँभ्रका वेलामा साना साना बालबालिका ननिदाई रोइरहँदा र अभिभावकलाई दुःख दिइरहँदाको अवस्थामा मूलतः हजुरआमा, आमा वा अन्य महिलाले गीत गाई बालबालिकालाई निदाउनाका निमित्त प्रेरित गरेको विषयवस्तुलाई श्रोतासमक्ष सम्प्रेषण गर्न खोजेको कुरालाई प्रस्ट्याउने काम गरेको छ ।

यसै गरी अवधी समुदायमा बालगीत, कजरी गीत, कटनी गीत, भुमर गीत जस्ता अत्यन्तै रमाइला लोकगीत पनि प्रचलनमा रहेका छन् । यसै गरी अवधी समुदायमा विभिन्न नृत्य तथा नाटक विधाका रूपमा सफेडा पनि मञ्चहरूमा प्रदर्शित हुँदै आएको पाइन्छ (त्रिपाठी, २०६९, सन् २०२२, पृ.१२३) । यस्तै अवधी भाषामा

उखानटुक्काको प्रयोग पनि व्यापक रूपमा भएको पाइन्छ। लोकनाटकमा आख्यान र गीत दुवैको उपस्थिति रहन पनि सक्छ र नहुन पनि सक्छ (घिमिरे, पृ.१४३) लोकसाहित्यकै प्रकारका रूपमा विकसित भएको अपन हाथ जगन्नाथ (आफ्नो हात जगन्नाथ), अपन टैंटर न देखि है, दुसरे कै फुली (आफ्नो आडको भैंसी नदेख्ने अरुको फुली पनि देख्ने) जस्ता उखान प्रचलनमा रहेका छन् (पौड्याल, २०६२, पृ. १२४-१२८)। विभिन्न लोकगीत, लोकनृत्य, लोकनाटक तथा विभिन्न उखानटुक्काका माध्यमबाट आफ्ना अनुभूति प्रस्तुत गर्ने कार्य अवधी समुदायमा हुँदै आएको पाइन्छ। यी सबै लोकसाहित्यका विधामध्ये अवधी समुदायमा लोकगीतको स्थान निकै उच्च रहेको छ।

निष्कर्ष

रूपन्देही र कपिलवस्तु जिल्लामा अवधी लोकगीतका विभिन्न प्रकार प्रचलित रहेका छन्। अवधी भाषामा मूलतः संस्कार गीत, धार्मिक गीत, ऋतु गीत, जाति गीत, श्रम गीत, खेल गीत, शृङ्गार गीत आदि मुख्य प्रकार रहेका पाइन्छन्। संस्कार गीतमा पुत्रपुत्री जन्मसम्बन्धी गीत (सोहर), विवाह गीत आदि प्रचलित रहेका छन्। यस्तै ऋतु गीतमा चौमासा गीत, धार्मिक गीतमा हिन्दु तथा इस्लाम धर्मसँग सम्बन्धित गीत प्रचलनमा रहेका छन्। धार्मिक गीतका माध्यमबाट आआफ्ना इष्टदेवसँग सम्बन्धित भाव प्रकट गरिएको पाइन्छ। विभिन्न जातजातिसँग जोडेर पनि लोकगीत गाउने प्रचलन रहेको पाइन्छ तर यस्ता गीत केवल कुनै एक जातिका मात्र नभएर समग्र अवधी भाषी समुदायकै सम्पत्तिका रूपमा रहेका छन्। विशेष गरी जातजातिलाई केन्द्र बनाएर रचिएका गीतमा अहिर जाति गीत, कहाँर जाति गीत प्रचलित रहेका छन्। तराई नेपालको अन्नको भण्डार हो र यहाँ धेरै अन्नबाली उत्पादन हुन्छ। त्यही अन्नबाली लगाउँदा वा भित्र्याउँदा गाइने गीतलाई श्रमगीतका रूपमा लिने गरिन्छ। बइठाउनी गीत, कटनी गीत आदि गाउँदै खेतीकिसानीमा रमाउने यहाँको निकै प्राचीन परम्परा रहेको पाइन्छ। नेपालमा बोलिने सबै भाषा र यहाँ बसोबास गर्ने धेरै जातिका बालबालिकासँग सम्बन्धित आआफ्नै लोकभाका रहेका छन् र अवधी भाषी समुदायमा पनि बालबालिकासँग सम्बन्धित बालगीत रहेका छन्। अवधी भाषामा लोकगीत, लोकनृत्य तथा लोकनाटक पनि प्रचलित रहेका छन्। यस्तै अवधी भाषामा उखानटुक्काको प्रयोग गर्ने प्रचलन पनि रहेको पाइन्छ। समाजका प्रत्येक क्षेत्रमा गरिने क्रियाकलापलाई अवधी लोकगीतले स्पष्ट पारेका छन्। अवधी समुदायमा प्रचलित यस्ता विभिन्न लोकगीत र लोकनृत्यले अवधी भाषी समुदायलाई सम्पन्न बनाएको छ। सामाजिक सन्दर्भअनुरूप अवधी लोकगीतले त्यहाँको जनजीवनका वास्तविकतालाई प्रस्तुत गर्दै समाज धर्म, कर्म, श्रमसँग सम्बन्धित विशेषतालाई स्पष्ट पारेको छ। अवधी भाषामा प्रचलित गीतका माध्यमबाट नेपाली समाजमा चलेका चालचलन तथा सामाजिक गतिविधिलाई स्पष्ट पारिएको छ। समाजमा देखिएका विकृति तथा विसङ्गति पनि लोकगीतका माध्यमबाट प्रस्तुत भएको पाइन्छ।

सन्दर्भसामग्री

- अधिकारी, हेमाङ्गराज र भट्टराई, बद्रीविशाल (२०६१). *नेपाली प्रयोगात्मक शब्दकोश*. काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा. लि ।
- त्रिपाठी, विक्रममणि (२०६९). नेपालीमा अवधी भाषा र साहित्यको वर्तमान अवस्था. *पश्चिमाञ्चल विकास मञ्च स्मारिका*. वर्ष १. अङ्क १. पृ. १२०-१२५ ।
- पौड्याल, शिवप्रसाद (२०६२). *नेपालका प्रमुख भाषा र भाषिकाका समानान्तर उखानहरूको तुलनात्मक अध्ययन*. नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयद्वारा सञ्चालित अनुसन्धान कार्यक्रममा प्रस्तुत अप्रकाशित अनुसन्धान प्रतिवेदन. ने.स.वि. अनुसन्धान केन्द्र. वसन्तपुर ।
- रावल, बेनीजङ्गम (२०७६). लोकगीतको आलोक. *नागरिक*. १८ माघ, शनिवार ।
- लामिछाने, कपिल (२०७७). *लोकसाहित्य सिद्धान्त*. काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- शर्मा, मुकुन्द (२०२२). मुस्ताङ जिल्लाका थकाली र ल्होवा जातिमा प्रचलित लोकनृत्यहरू. *प्रज्ञा*, १२३ (१), १४०-१५३. <https://doi.org/10.3126/prajna.v123i1.62644>.
- शर्मा, मोहनराज र लुङ्टेल. खगेन्द्रप्रसाद (२०६३). *लोकवार्ताविज्ञान र लोकसाहित्य*. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- सिंह, अनुश्री (सन् २०१४). अवधी लोकगीतो मे कजरी का स्थान. *शब्दार्थ*. वर्ष, -३. अङ्क-१०. पृ. ६७-६८ ।